ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XLI, 2 SECTIO G 1994

Katedra Prawa Konstytucyjnego
Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku

Anatolij A. GOŁOWKO

Stosunki wzajemne pomiędzy państwem a kościołem w nowym ustawodawstwie Republiki Białoruś

Mutual Relations Between State and Church in the New Legislation of the Byelorussian Republic

Problem stosunku człowieka do religii tkwi w jego własnym „Ja". To jedna z osobistych wolności człowieka, gdyż on sam dokonuje wyboru. W zakresie tak subtelnego zagadnienia obywatel nie może być zmuszany lub zniewalany ani przez państwo, ani przez związki religijne, ani ich organy kierownicze. Stąd wypływa ogólna idea sprowadzająca się do tego, że ani państwo, ani ośrodki religijne nie mają prawa wydawać norm prawnych, które zobowiązywałyby obywateli do przestrzegania kanonów religijnych.

Bez naukowo uzasadnionego wyjaśnienia treści pojęcia „wolności sumienia" i realnych gwarancji jego realizacji nie jest się w stanie wyjaśnić licznych zjawisk społecznych, związanych ze stosunkami człowieka do religii, religijnych organizacji i wyznań, do państwa, z prawnym regulowaniem tych zjawisk, dopuszczającym decydowanie co do ludzkiego dobra i zapobiegającym złu przy swobodnym praktykowaniu kultów religijnych.

Pojęcie „wolności sumienia" w rozumieniu filozoficznym jest kategorią etyczną, wyrażającą świadomość moralną, wewnętrzne przekonanie o tym, co jest dobre, a co złe, świadomości moralnej odpowiedzialności nie tylko za własne postępowanie, ale i wszystko to, co dzieje się wokół. W najbardziej ogólnej postaci wolność sumienia oznacza wolność rozumienia otaczającej rzeczywistości i postępowania zgodnie ze swoimi przekonaniami.

Sumienie — to bardziej szerokie pojęcie, niż stosunek człowieka do religii. Tylko przez połączenie pojęć — „wolności" i „sumienia" pow-

staje trzecie samoistne pojęcie „wolności sumienia". Pojęcie „wolność sumienia" w szerokim sensie jest sztuczne.

Przez długi czas właściwie z religią wiązano sumienie ludzkie, co znajdowało swój wyraz i wyjaśnienie w filozoficznej i teologicznej literaturze.

Ogólnie uznane pojęcie „wolności sumienia" znalazło również oficjalną aprobatę w dokumentach prawnomiędzynarodowych i ustawodawstwie narodowym (konstytucjach i ustawach) licznych państw świata. Nie ma takiego społeczeństwa i państwa, w którym by obywatele nie wyznawali tej lub innej religii. Oblicza się, że na świecie istnieje około trzech tysięcy różnych kultów religijnych, w krajach WNP (byłym ZSRR) — czterdzieści religijnych wyznań łączących miliony ludzi. Nie mogą tego nie brać pod uwagę państwa, partie polityczne i inne organizacje przy prowadzeniu swojej polityki. Uważamy, że pojęcie „wolności sumienia" zawiera cechy następujące: 1) równość wszystkich religii; 2) zapewnienie faktycznej równości prawnej wierzących i niewierzących; 3) wyznawanie jakiejkolwiek religii według własnego wyboru i rozpowszechnienie jej idei; 4) nie wyznawanie żadnej religii; 5) zmianę przynależności religijnej i przekonań; 6) odprawianie obrzędów religijnych zarówno jednoosobowo, jak też i wspólnie; 7) prowadzenie ateistycznej propagandy.

Stosunki społeczne wynikające w związku z realizacją wolności sumienia regulowane są w dużej części przez normy prawa kanonicznego i prawa kościelnego, opracowywane i zatwierdzane przez organy związków religijnych. Znaczna część podobnych społecznych stosunków, takich jak: rejestracja i działalność religijnych zrzeszeń, zakaz działania niektórych z nich, zapewnienie faktycznej równości różnych religii, religijnych wspólnot, a także równouprawnienia i równości wierzących i niewierzących obywateli, zabezpieczenie porządku społecznego w miastach i innych zamieszkałych miejscach, pobieranie podatków od zrzeszeń religijnych, wyrównania wyrządzonej szkody, pociągnięcie do odpowiedzialności osób, naruszających wolność sumienia, a niekiedy i wolność wyznania uregulowana jest w normach prawa wydawanych przez państwowe organy. W związku z tym można mówić o istnieniu swoistej instytucji wolności sumienia. Te normy prawa rozciągają się na szeroki krąg podmiotów stosunków prawnych — państwowe organy, różne społeczne zbiorowości i ich organy: religijne, kooperatywne, partie polityczne, związki zawodowe, stowarzyszenia twórcze, młodzieżowe, kobiece, organizacje weteranów, na obywateli (wierzących i niewierzących), na cudzoziemców i osoby bez obywatelstwa. Szerokie jest także spektrum przedmiotów stosunków prawnych w sferze realizacji wolności sumienia: budynki kultu, środki pieniężne, różne czynności lub rezultaty czynności podmiotów stosunków prawnych.

Jestem zdania, że należy utrzymać pojęcie instytucji wolności sumienia, rozwijając i wzbogacając go o nowe treści, uwzględniając równocześnie jakościowe zmiany w społeczeństwie i państwie, w międzynarodowych stosunkach państw, w stosunkach pomiędzy różnymi religijnymi wyznaniami, w związku z tworzeniem i rozwojem nowych ogólnoludzkich wartości.

Rzeczą słuszną jest także przeprowadzanie wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy pojęciami „wolności sumienia" i „wolności wyznania". Wolność wyznania jest pojęciem znacznie węższym, niż wolność sumienia; jej duża część pochłonięta jest przez pojęcie „wolności sumienia".

Wyznania ogarniają przede wszystkim krąg wewnątrzkościelnych stosunków pomiędzy ich organami, a także organami i obywatelami, określenia zasad religijnych obrzędów, organizacji ich odprawiania i zabezpieczenia swobodnego indywidualnego wykonywania tych kultów przez obywateli.

Naszym zdaniem, treść pojęcia „wolność wyznania" obejmuje następujące elementy: 1) samoistne określenie swojego stosunku do religii; 2) wolny wybór i wyznawanie jakiejkolwiek religii; 3) opracowanie kultów religijnych, ich poznawanie i swobodne odprawianie; 4) swobodne przejawianie i rozpowszechnianie przekonań i obrzędowych zasad, rytuałów; 5) ustalenie wewnętrznych zasad funkcjonowania religijnych związków społecznych.

Wolność sumienia i wolność wyznania jako instytucje prawne różnią się przedmiotami prawnego regulowania i trybem ich zatwierdzenia. Społeczne stosunki w dziedzinie wolności sumienia zatwierdzane i regulowane są w dużej mierze przez normy prawa, wydawane przez organy państwowe lub w drodze porozumień międzypaństwowych (normami prawa międzynarodowego), podczas gdy społeczne stosunki i treść kultów religijnych (rytuałów) w dziedzinie wyznań, a także tryb wewnętrznego funkcjonowania zrzeszeń religijnych, określane i regulowane są poprzez normy kanonicznego i kościelnego prawa, opracowywane i akceptowane przez organy ośrodków religijnych.

Państwo nie jest uprawnione do opracowania i zatwierdzania norm prawnych dla różnorodnych obrzędów religijnych i zasad odprawiania kultów religijnych. Jest to wewnętrzna sprawa kościoła. Ostatnio w suwerennych państwach WNP (np. w Rosyjskiej Federacji, w Republice Białoruś) dała się dostrzec tendencja do zmiany ustaw o wolności sumienia na ustawy o wolności wyznania. Należy zauważyć, że to nie jest proste przemianowanie wcześniej obowiązujących ustaw, lecz proces ten polega na włączeniu do nich merytorycznych zmian co do samego pojęcia „wyznanie" i co do trybu funkcjonowania organizacji religijnych. Realizując ten proces nie przeprowadza się ustawowego odróżnienia pomiędzy wol-

nością sumienia a wolnością wyznania, wskutek czego faktycznie wzbogaca się pojęcie wolności sumienia, lecz nazywa się je wolnością wyznania. Jestem przekonany, że przemianowanie ustaw nie było konieczne, tym bardziej że wolność sumienia jest ogólnie uznanym pojęciem także w światowej społeczności. Te zaś ustawy w zasadzie są poświęcone roli organizacji religijnych. Jednakże do tej pory nie zostały jeszcze wypracowane przez ustawodawcę Rosyjskiej Federacji konsekwentne stanowiska, dotyczące miejsca i roli różnych religijnych wyznań, tj. treści pojęcia wolności sumienia. Brak stabilności względem tych pryncypialnych i delikatnych zagadnień doprowadził do tego, że Rada Najwyższa Rosyjskiej Federacji we wrześniu 1993 roku wprowadziła zmiany i uzupełnienia do ustawy o wolności wyznania z 1990 r., które wywołały szeroki rezonans w rodzimej i zagranicznej prasie.[3] Z powodu tej ustawy związki religijne różnych wyznań zostały jakby podzielone na nierównoprawne kategorie. Pierwsza — najbardziej wysuwane przez państwo tradycyjne prawosławne wyznanie Rosji, druga kategoria — wszystkie inne „nie zaliczone" do tradycyjnych związków wyznaniowych; trzecia kategoria — związki religijne, organizowane przez cudzoziemców i bezpaństwowców, legalnie przebywających na terytorium Rosji; czwarta kategoria — różnorodne misje, przedstawicielstwa zagranicznych organizacji religijnych, utworzone w Rosji w celach duchowego połączenia ze swoimi współwyznawcami oraz prowadzenie działalności dobroczynnej i misyjnej.

Nie może być chrześcijaństwa rosyjskiego, francuskiego, włoskiego lub jeszcze jakiegokolwiek innego. Ustawa wysuwa ideę uprzywilejowanych i nieuprzywilejowanych wyznań, cudzych i swoich. Wszyscy chrześcijanie, wszystkie religie uważają, że głównym aspektem człowieka jest aspekt duchowy. I zbliżenie powinno następować w pewnej kolejności tam, w sferze ducha, a nie praktyki: „Jakikolwiek kościół, który łączy się z państwem przeciwko innym jakimkolwiek kościołom, zmierza przeciwko samemu sobie" — tak uważa Jack Korli.

Pod naciskiem społecznym prezydent Rosji na razie wstrzymał się od podpisania tej ustawy, uchwalonej przez Radę Najwyższą. Jest ona jaskrawym przykładem błędnego, ale być może umyślnego zdeformowania pojęcia „wolności sumienia". Prócz tego, w tej ustawie, składającej się z 28 artykułów, szesnaście czyli więcej niż połowa, poświęconych zostało unormowaniu działalności zrzeszeń religijnych. Nieprawidłowe pojmowanie istoty wolności sumienia i wolności wyznania prowadzi do poważnych naruszeń stosunków wzajemnych pomiędzy państwem a kościołem. Wolność sumienia dotyczy przede wszystkim podstawowych, konstytucyjnych praw i wolności obywateli, a nie ich organizacji. Dlatego państwo powołane jest dla ochrony wolności swoich obywateli i stworzenia im takich warunków, żeby każdy, niezależnie od wiary, czuł się uczestni-

kiem procesu duchowego odrodzenia i cenił przeżycia duchowe innego człowieka.

Religia, kościół, mogą w pełni współżyć z państwem i współdziałać z nim w jakimkolwiek ustroju socjalno-ekonomicznym, jeżeli one ściśle wypełniają swoje role w realizacji wolności sumienia. Jeżeli państwo realizuje utrwalone przez ustrój społeczny i ustawę gwarancje wolności sumienia, zaś kościół święcie wypełnia swoje kanoniczne posłannictwo i ustawy państwowe, to pomiędzy nimi powstaje harmonia interesów, co sprzyja rozwojowi kościoła, jest również utrwaleniem i pomyślnym funkcjonowaniem państwa. Kościół łączy obywateli swojego państwa i w zależności od tego, jak są oni wychowywani, zależy w konsekwencji siła państwa.

Z wystąpień wielu referentów na VIII światowym Kongresie prawa kanonicznego (Lublin, 1993 r.) wynika, że na świecie nie ma jednolitych zasad stosunków wzajemnych pomiędzy państwem a kościołem. W szeregu krajów religia jest państwowa i dlatego oddziaływanie państwa na religię nasila się. W takiej sytuacji państwo posługuje się kościołem dla prowadzenia swojej polityki. Na przykład w ramach islamu państwo i religia stanowią jedność.

Niektórzy referenci zadawali pytanie, kto powinien być na pierwszym miejscu — państwo czy kościół? I odpowiadali tak: Aczkolwiek państwo pojawiło się wcześniej niż kościół, to jednak nie jest ono uprawnione do tego, aby zajmować nadrzędne miejsce nad kościołem, pomiędzy nimi powinna istnieć równorzędność. Inni wprost twierdzili, że nie można rozdzielać kościoła od państwa. Kościół jako lud boży może zajmować się praktyką, wspierać partie polityczne lub prowadzić z nimi walkę. Ponieważ zaś w konstytucjach wyraża się wola ludu, to państwo powinno w nich umacniać przede wszystkim prawa religijne.

Liczne państwa budując swoje stosunki wzajemne z kościołem na podstawie umów, zatwierdzają tego rodzaju sytuację w specjalnych dokumentach — konkordatach. W związku z tym wysuwane były idee o przystosowaniu prawa kanonicznego do prawa państwowego, władzy kościoła do władzy państwowej. Konkordaty zaś proponowano podnieść do rangi konstytucyjnej. Uważam, że przy tak ścisłym zespoleniu państwa i kościoła nie może być mowy o jakiejkolwiek wolności sumienia.

Najbardziej konkretnie wypowiedział tę ideę na Kongresie w swoim wystąpieniu prezydent Polski, pan Lech Wałęsa, nawołując do efektywnej współpracy państwa i kościoła i do ich rozumnego współdziałania. Stosunki wzajemne organów państwowych i organizacji religijnych wynikają z ich obowiązków realizowania odpowiednich funkcji wewnętrznych. Dla jakiegokolwiek państwa nie jest obojętne, kto się znajduje na jego terytorium i czym on się zajmuje. Dlatego w trakcie realizacji kie-

rowania politycznymi, ekonomicznymi i socjalno-ekonomicznymi procesami, ono nieustannie wchodzi we wzajemne stosunki z przedsiębiorstwami, instytucjami i organizacjami, przy czym stopień oddziaływania na nie jest różny. Formy i metody oddziaływania zależą od wielu okoliczności. Ustawodawca zazwyczaj określa granice kompetencji własnych organów państwowych, rozciągających się na rozmaite organizacje i przedsiębiorstwa, w tej liczbie i na organizacje religijne i ich ośrodki.

W stosunkach pomiędzy organami państwowymi i organizacjami religijnymi (w tej liczbie) nie istnieje równość stron, jako że nie są one wobec siebie adekwatne.

Państwo jako całość i jego organy jawią się jako organizacja polityczna; natomiast społeczne związki religijne — jako organizacja niepolityczna. Państwo dysponuje kompetencjami władczymi; kościół zaś faktycznie ich nie posiada. Państwo i kościół cechują różne przedmioty zarządzania, prawa i obowiązki. Państwo posiada ogromne źródła materialno-finansowe; kościół ma pod tym względem ograniczone możliwości. W ramach aparatu państwowego istnieje wielka armia urzędników, opłacanych ze środków budżetowych, w tym także zatrudnionych w organach ochrony prawa; personel pracowników kościoła jest ograniczony.

Mimo tych różnic, nowe ustawodawstwo stosunkowo konkretnie określa stosunki wzajemne pomiędzy organami państwowymi a kościołem.

W ostatnich latach, zwłaszcza gdy przestał funkcjonować ZSRR i uzyskały pełną suwerenność byłe republiki związkowe, Republika Białoruś gruntownie zmieniła swój stosunek do organizacji religijnych, utrwalając tę zmianę w ustawie z 17 grudnia 1993 r. Zadania tejże ustawy sprowadzają się do regulowania wynikających w tej dziedzinie stosunków społecznych, w celu ujednolicenia realizacji na całym terytorium Republiki Białoruś zasad wolności sumienia i wyznania zatwierdzonych w Konstytucji Republiki Białoruś, a także realizacji przez obywateli prawa do korzystania z tej wolności. Poprzednio w ogólnozwiązkowym ustawodawstwie o wolności sumienia była znaczna ilość norm zakazujących w odniesieniu do funkcjonowania organizacji religijnych, kościoła i obywateli wierzących. Były one ograniczone w odpowiednich obrzędach, w prawach majątkowych, w zakresie możliwości ich rejestrowania, działalności charytatywnej, nauczaniu religii, rozpowszechnieniu idei religijnych. Obowiązywała ścisła kontrola Rady nad sprawami religii i jej struktur lokalnych. Nowe akty prawne doprowadziły do stanu prawnego, w którym sytuacja organizacji religijnych odpowiada standardom międzynarodowym. Stały się one pełnoprawnymi, niezależnymi osobami prawnymi. Obecnie organizacje religijne mogą być właścicielami budynków, przedmiotów kultu, obiektów o przeznaczeniu wytwórczym, socjalnym i cha-

rytatywnym, środków pieniężnych i innego majątku, niezbędnego dla zapewnienia prowadzonych przez nie działalności. Posiadają one i użytkują grunty. Mogą posiadać własność na terytorium innych państw. Mają prawo do wytwarzania, eksportowania, importowania i rozprowadzania przedmiotów o przeznaczeniu religijnym, literatury religijnej i innych materiałów informacyjnych o treści religijnej. Zezwala się również zakładać konta w odpowiednich bankach lokalnych przez związki religijne, zarządy duchowe, ośrodki religijne, jak również zakony i kierownictwa duchownych zarządów, w celu zabezpieczenia środków pieniężnych, płatności i rozliczeń. Przy organizacjach religijnych mogą być tworzone stowarzyszenia, bractwa, spółki a także inne związki obywateli mające na celu urzeczywistnienie miłosierdzia, okazywanie pomocy ludziom, studiowanie i rozpowszechnianie literatury religijnej i innej kulturalno-oświatowej działalności.

Poszerzona została sfera przeprowadzania publicznych nabożeństw, religijnych obrzędów, ceremonii i procesji. Rejestracja organizacji religijnych stopniowo została zastąpiona przez rejestrację statutów, której dokonują komitety wykonawcze rad deputowanych ludowych — rejonowych, miejskich, rejonowych w miastach. Przewidziana została ochrona na drodze sądowej, praw związków religijnych w przypadku ochrony zarejestrowania ich statutów lub zakresu działalności tychże związków. Na pracowników i urzędników organizacji religijnych rozciągnięte zostało ustawodawstwo pracy, pod warunkiem, że umowa o pracę z nimi została zawarta przy udziale organów związków zawodowych. W tych przypadkach ich prawa chronione są przez państwo.

Oprócz tego, obywatele zatrudnieni w organizacjach religijnych, włączając w to i duchownych, podlegają ubezpieczeniu społecznemu i socjalnej asekuracji na równi z pracownikami i funkcjonariuszami przedsiębiorstw państwowych i społecznych instytucji i organizacji. W tym celu organizacje religijne, ich przedstawicielstwa i instytucje odprowadzają na rzecz Funduszu ubezpieczeniowego ludności Republiki Białoruś określone potrącenia w trybie i rozmiarach, ustanowionych przez ustawodawstwo.

Przebiega interesujący proces. Jeżeli z jednej strony, bardzo rozszerza się prawa wszystkich organizacji religijnych to z drugiej — zawęża się sfera wpływania na nie ze strony państwa.

Państwo nie nakłada na organizacje religijne wypełnianie jakichkolwiek funkcji państwowych, nie ingeruje w działalność organizacji religijnych, jeżeli ona nie jest sprzeczna z ustawodawstwem. Państwo nie finansuje działalności organizacji religijnych.

Z kolei organizacje religijne nie wypełniają funkcji państwowych. I chociaż są one oddzielone od państwa, to fakt ten nie oznacza jednak

odsunięcia ich od życia społecznego, od tych palących i złożonych problemów, które nurtują wszystkich obywateli naszej Republiki. Organizacje religijne mają prawo uczestniczenia w życiu społecznym, a także posługiwania się, na równi z innymi związkami cywilnymi, środkami informacji masowej. One nie tylko są lojalne, lecz także solidaryzują się z programowymi założeniami naszego społeczeństwa, współdziałają w ich realizacji. Dowodem tego jest odpowiedni wkład organizacji religijnych w działalność Funduszu Światowego, Funduszu Dziecięcego, Białoruskiego Funduszu Kultury, Funduszu likwidacji następstw czernobylskiej katastrofy i tp.

Równocześnie ustawa zabrania organizacjom religijnym uczestniczenia w działalności partii politycznych i innych związków społecznych, którym przyświecają cele polityczne, i okazywanie im finansowego wsparcia. W miejscach nabożeństw zabronione jest posługiwanie się symboliką państwową, przeprowadzenie zebrań, mitingów i innych przedsięwzięć o charakterze politycznym, a także wystąpień, odezw, które poniżają przedstawiciela organów władzy, urzędników i poszczególnych obywateli.

Celowe wydaje się nam również wybieranie duchownych jako deputowanych rad różnych stopni. Dodać wszakże należy, że ośrodki religijne wielu wyznań nie zalecają wybierania duchownych do przedstawicielskich organów państwowych.

Należałoby sobie życzyć, aby i wyznawcy prawosławia mieli na uwadze tę rozumną praktykę, ponieważ działalność deputowanych wymaga ogromnych wysiłków i czasu, a ponadto sama istota ich pracy daleka jest od obrzędów religijnych. Z wielkim trudem można wyobrazić sobie pogodzenie pracy politycznej z czysto religijną działalnością, tym bardziej że cerkiew nie powinna się zajmować polityką.

Państwo współdziała w utworzeniu stosunków tolerancji i szacunku pomiędzy obywatelami, którzy wyznają religię i jej nie wyznają, organizacjami religijnymi różnych wyznań. Organizacje religijne obowiązane są przestrzegać rygorów konstytucji. Republiki Białoruś i obowiązującego ustawodawstwa. Określone znaczenie z punktu widzenia specyfiki stosunków wzajemnych pomiędzy państwem a kościołem, posiada funkcjonowanie specjalnie utworzonych w Republice Białoruś fachowych organów państwowych, mających na celu zabezpieczenie ustawodawstwa dotyczącego wolności sumienia i wyznania. Do takich organów należy Rada do spraw religii przy Radzie Ministrów, utworzona przez rząd i wydziały do spraw związków z organizacjami religijnymi, tworzone, w przypadku konieczności, przez obwodowe komitety wykonawcze Rad Delegatów Ludowych, w tym także w mieście Mińsku. Jeżeli do 1990 roku były one

przede wszystkim organami kontrolnymi, aktywnie wnikającymi w sprawy kościoła, to po wejściu w życie ustawy ZSRR „O wolności sumienia i organizacjach religijnych" z października 1990 r. przekształcono je w ośrodki informacyjne, konsultacyjne i ekspertów. W tym charakterze ich funkcje sprowadzają się do następujących spraw: Urzeczywistniają one kontakty koordynacyjne z analogicznymi instytucjami w innych państwach lub w granicach swoich terytoriów; tworzą bank danych o organizacjach religijnych w republice i realizacji ustawodawstwa o wolności sumienia; na prośbę organizacji religijnych udzielają pomocy w osiągnięciu przez nie porozumienia z organami państwowymi i niezbędną pomoc w zakresie zagadnień, wymagajjących decyzji organów państwowych; pomagają w umacnianiu wzajemnego zrozumienia i tolerancji pomiędzy organizacjami religijnymi różnych wyznań; konsultują pracowników komitetów wykonawczych lokalnych rad w dziedzinie zagadnień ustawodawstwa o wolności sumienia; rejestrują statuty związków religijnych, ośrodków, zarządów, zakonów, bractw religijnych, misji, duchownych instytucji nauczających. Z upoważnienia Rady Ministrów Republiki Rada do spraw religii reprezentuje rząd w stosunkach z religijnymi organizacjami i ich przedstawicielami. W ten sposób organy te przekształciły się z organów kontrolujących religijne organizacje w organy udzielające im pomocy. Powstają zupełnie nowe stosunki pomiędzy państwem a organizacjami religijnymi, oparte nie na ich scaleniu lub podporządkowaniu, lecz na uzgodnionych działaniach opartych na wzajemnym szacunku i pomocy. W tych jednak przypadkach, kiedy w ich stosunkach wzajemnych pojawiają się rozdźwięki, związane z naruszaniem ustawodawstwa o nieposzanowaniu stron, konflikty są rozstrzygane na podstawie ustawy, w większości wypadków w trybie sądowym. Funkcjonariusze publiczni i obywatele, którzy ponoszą winę za naruszenia ustawodawstwa o wolności sumienia i dotyczącego organizacji religijnych, ponoszą odpowiedzialność, ustanowioną w normach prawa. W grę może tu wchodzić odpowiedzialność dyscyplinarna, administracyjna, cywilno-prawna i karna. Wszystko to zależy od stopnia społecznego niebezpieczeństwa i innych okoliczności.

Korzystanie przez obywateli z praw i wolności nie powinno wyrządzać szkody interesom społeczeństwa, państwa, przedsiębiorstw, instytucji, organizacji (w tej liczbie religijnych), a także prawom innych obywateli. Niedopuszczalne jest wykorzystywanie prawa wyznawania jakiejkolwiek religii i prawa wykonywania kultu religijnego w sposób sprzeczny z ich przeznaczeniem.

Państwo nie powinno tolerować i dopuszczać do samowoli polegającej na nieprzestrzeganiu lub naruszeniu przez kogokolwiek ustawodawstwa, w tym również i dotyczącego wolności sumienia.

Uważam, że zawarte w ustawie Republiki Białoruś zasady i formy stosunków wzajemnych pomiędzy państwem i kościołem będą w toku ich realizacji w pełni odpowiadać istocie wolności sumienia i wymogom prawa międzynarodowego. W nich odzwierciedlony i wyraźnie określony został różnorodny punkt widzenia styków pomiędzy państwem a kościołem. Stosunki te mogą wynikać przy tym z inicjatywy obu stron, w zależności od charakteru rozstrząsanego zagadnienia, a w większości przypadków zapewnia się ich równorzędność. W tej sytuacji w pełni można mówić o istnieniu humanizmu i demokracji w stosunkach wzajemnych państwa demokratycznego ze społecznymi samorządnymi organizacjami religijnymi. Ustawa sprzyja rozwojowi samorządności w dziedzinie organizacji, zaspokojenie potrzeb duchowych obywateli w procesie odprawiania przez nich religijnych obrzędów, kultów. Tym samym realizacja wolności sumienia i wyznania jest procesem demokratycznym, dobrem dla wierzących i niewierzących. Ochrona swoich obywateli, jak również zapewnienie im praw i wolności konstytucyjnych na równi z niewierzącymi obywatelami, to także przejaw demokracji. W konsekwencji, we współczesnych warunkach rozwoju naszego społeczeństwa został zmieniony nie tylko charakter stosunków państwa do kościoła i do religii w humanistycznym sensie, ale te stosunki podniesione zostały do poziomu polityki.

Realizacja wolności sumienia jako socjalnego zjawiska i prawnej instytucji jest możliwa jedynie w warunkach stworzenia odpowiednich gwarancji ich przestrzegania. Wiele z nich zapewnionych jest zarówno przez państwo, jak też przez inne społeczne związki (w tej liczbie i religijne), niektóre zaś — przez samych obywateli (wierzących i niewierzących). Stąd znowu powstaje problem stosunków wzajemnych państwa z kościołem i obywatelami.

Z naszego punktu widzenia do gwarancji wolności sumienia odnieść należy demokratyczny ustrój społeczny; rozdział kościoła od państwa; nieingerencja państwa w kanoniczną działalność kościoła i kościoła w sprawy państwa, rozdział szkoły od kościoła; kontrola państwowa nad przestrzeganiem ustaw o wolności sumienia; prawna ochrona praw wierzących i niewierzących obywateli; przyznanie organizacjom religijnym statusu osoby prawnej i równość wszystkich religii; niedopuszczenie do dyskryminacji jakiejkolwiek religii; konstytucyjna równość praw i obowiązków wierzących i niewierzących; zabronienie wrogości i nienawiści w związku z religijnymi wyznaniami; zapewnienie wierzącym i ich związkom materialnych gwarancji w zakresie odprawiania kultów religijnych; zakaz uznania za legalne tych organizacji wyznaniowych, których działalność skierowana jest na rozbijanie zgody obywatelskiej, na naruszenie praw i wolności obywateli. Analiza tych gwarancji stanowi problem bardzo złożony, wymagający odrębnego badania.

Jednakże niewątpliwe wydaje się stanowisko, że realizacja w pełnym zakresie wymienionych gwarancji jest zdarzeniem na miarę tylko rozwiniętego demokratycznego państwa i społeczeństwa, opartego na wysokiej świadomości obywateli, na humanistycznym zaufaniu, szacunku i zgodzie jego socjalnych warstw i wyznań religijnych.

Realizacja gwarancji wolności sumienia — to jedyna droga do osiągnięcia rozsądnych stosunków wzajemnych pomiędzy państwem a kościołem, wyłączająca ich dominację czy podporządkowanie.

SUMMARY

The author presents mutual relations between church and state through the content of the notion of freedom of conscience. The notion of freedom of conscience has different definitions in legislation and in legal science. The author includes seven scientifically justified elements in the term. The relations in questions are regulated both by state norms and by the norms of canon law. In his article the author makes a distinction between the notions of freedom of conscience and freedom of religion. Freedom of religion is a narrower term than freedom of conscience. The state is not entitled to work out and codify in legal norms religious rites and rules of worship. This is an internal affair of the church. In the Byelorussian Republic new mutual relations arise between church and state. The new law has clearly broadened the rights of religious organizations, having at the same time narrowed the scope of the state's interference. Religious organizations have acquired the status of full legal persons. The state does not impose upon religious organization the duty of performing any state functions, it does not fund their activities or interfere with them unless they contradict the law.

Separation of religious organizations from the state does not mean that they are excluded from the life of society or from acute complex problems that affect all citizens of the Republic. The Council from Religion with the Council of Ministers of the Byeorussian Republic has been transformed from a controlling agency into an information, consultation and experiments centre. At present relations between church and state are not based on their fusion or subordination but on joint coordination, mutual respect and assistance.

In turn, officials and citizens found guilty of infringement of the law on the freedom of conscience face legal responsibility. The implementation of freedom of conscience and religion is a democratic process. The present article defines the guaranties of freedom of consciences and the ways of their realization, which leads to the achievement of sensible mutual relations between church and state.